

ΔΑΝΤΗΣ

Η ΘΕΙΑ ΚΩΜΩΔΙΑ

ΕΜΜΕΤΡΗ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΝΙΚΟΥ
ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΙΟΠΤΡΑ 2025

Νίκος Καζαντζάκης

Άγγελος Σικελιανός

ΑΦΙΕΡΩΝΕΤΑΙ
ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ
ΑΓΓΕΛΟΥ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΥ

«il miglior fabbro del parlar materno»

**Η ΘΕΙΑ ΚΩΜΩΔΙΑ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ
ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ: ΣΥΝΕΧΗΣ
ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΑΥΤΟΑΝΑΚΑΛΥΨΗ**

Η *Θεία Κωμωδία* του Νίκου Καζαντζάκη αποτελεί ένα από τα πλέον εντυπωσιακά και φιλοσοφικά έργα του, όπου ο συγγραφέας, αντλώντας έμπνευση από τη *Θεία Κωμωδία* του Δάντη, ανακατασκευάζει το ταξίδι της ψυχής στον Άδη, το Καθαρτήριο και τον Παράδεισο. Ωστόσο, ο Καζαντζάκης δεν παραδίδει απλώς τη δαντική αφήγηση, αλλά δημιουργεί ένα νέο έργο, στο οποίο χαράσσεται η αγωνία του ανθρώπου για αυτογνωσία, ελευθερία και υπέρβαση.

Σε αντίθεση με το πρωτότυπο έργο του Δάντη, η *Θεία Κωμωδία* του Καζαντζάκη ακολουθεί μια πιο φιλοσοφική και υπαρξιακή προσέγγιση. Ο ήρωάς της, μια αντανάκλαση του ίδιου του συγγραφέα, περιπλανιέται στον μεταθανάτιο κόσμο όχι για να φτάσει στη σωτηρία, αλλά για να αναζητήσει την αλήθεια πέρα από κάθε προδιαγεγραμμένο όριο.

Ο Άδης απεικονίζεται ως ένα βασίλειο όπου οι ψυχές δεν υφίστανται απλώς τιμωρίες, αλλά αναμετρώνται με την ίδια τους την ύπαρξη. Το Καθαρτήριο, από την άλλη, δεν είναι απλώς ένας ενδιάμεσος σταθμός, αλλά ένας τόπος πνευματικής δοκιμασίας, όπου ο άνθρωπος έρχεται αντιμέτωπος με τις επιλογές του. Ο Παράδεισος δεν παρουσιάζεται ως τελική

λύτρωση, αλλά ως μια νέα αφετηρία για την αέναη αναζήτηση του υπέρτατου νοήματος.

Σύνδεση με τον Οδυσσέα.

Ο *Οδυσσέας* του Καζαντζάκη, όπως και ο ήρωας της *Θείας Κωμωδίας*, δεν σταματά ποτέ την πορεία του. Ενώ ο Δάντης οδηγείται σε μια τελική θέωση, ο Καζαντζάκης δημιουργεί έναν ήρωα που αρνείται κάθε στασιμότητα και συνεχίζει να εξερευνά, ακόμη και πέρα από τον θάνατο. Ο Οδυσσέας του Καζαντζάκη δεν επιδιώκει ένα προκαθορισμένο τέλος, αλλά βιώνει τη ζωή ως μια συνεχή επανάσταση και αυτοανακάλυψη, στοιχείο που αντικατοπτρίζεται και στη *Θεία Κωμωδία*.

Το έργο αντλεί στοιχεία από τον Νίτσε, τον βουδισμό και τον χριστιανισμό, αλλά δεν περιορίζεται σε κάποια συγκεκριμένη διδασκαλία. Ο Θεός του Καζαντζάκη δεν είναι μια στατική οντότητα, αλλά μια διαρκώς εξελισσόμενη δύναμη, που συνυπάρχει με την αγωνία του ανθρώπου για εξέλιξη. Η πνευματικότητα του συγγραφέα δεν αποδέχεται προκαθορισμένες αλήθειες, αλλά τις χρησιμοποιεί ως εφαλτήρια για νέα ερωτήματα.

Η *Θεία Κωμωδία* του Καζαντζάκη δεν είναι απλώς μια μεταγραφή του έργου του Δάντη, αλλά μια βαθιά φιλοσοφική πραγματεία για την ανθρώπινη ύπαρξη. Όπως και στον *Οδυσσέα*, η λύτρωση δεν βρίσκεται στον τελικό προορισμό, αλλά στη συνεχή πορεία, στην αμφισβήτηση και στην αναζήτηση του άπειρου. Το έργο προσκαλεί τον αναγνώστη να σκεφτεί πέρα από τα συμβατικά όρια, να τολμήσει να αναρωτηθεί και

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

να χαράξει τη δική του πορεία, όπως ακριβώς και οι ήρωες του Καζαντζάκη.

Βίκυ Κατσαρού,
υπεύθυνη έκδοσης των εκδόσεων Διόπτρα

Η ΘΕΙΑ ΚΩΜΩΔΙΑ

E però sappia ciascuno, che nulla cosa per legame
musaico armonizzata si può della sua loquela in altra
trasmutare senza rompere tutta sua dolcezza e armonia.

(Dante, *Convito*, I, VII)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

DANTE

Εικόνα από γερμανική έκδοση της *Θείας Κωμωδίας*,
στο Βερολίνο το 1862.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Δάντης Αλιγκιέρης γεννήθηκε στη Φλωρεντία το Μάη του 1265. Η οικογένειά του, χωρίς να 'ναι από τις πιο παλιές και πλούσιες, ήταν όμως αρχοντική, κι οι προγονοί του είχαν δουλέψει την πατρίδα κι είχαν δοξαστεί σε πολέμους.

Ο Δάντης από μικρός είχε κυριευτεί από τη δίψα της μάθησης· είχε ξεσιολίσει την επιστήμη του καιρού του, αγάπησε παράφορα τη φιλοσοφία και την ποίηση κι ήξερε καλά την προβηγκιανή και τη γαλλική γλώσσα. Νέος ακόμα καταπιάσθηκε να γράφει στίχους, έχοντας ως ανώτατο δάσκαλο και πρότυπό του το Βιργίλιο.

Όταν ο Δάντης ήταν ακόμα εννιά χρονών, είδε την κόρη του πλούσιου άρχοντα Φόλκον Πορτινάρη, τη Βεατρίκη, ένα χρόνο μικρότερή του την ξανάδε δεκοχτώ χρονών. Φλογερός μυστικός έρωτας τον συνεπήρε κι άρχισε να υμνεί σε στίχους την «Κυρά των λογισμών» του. Μα η Βεατρίκη πέθανε νεώτατη, στα 1290, κι ο Δάντης, απαρνηγός, τότε με πολιτική και πολεμική δράση, τότε με την τέχνη –πρόζα και στίχους– προσπαθούσε να ειρηνέψει την ψυχή του.

Στα 1296 παντρεύτηκε την Γιέμμα, από τη μεγάλη οικογένεια των Ντονάτι. Τη γυναίκα του ο ποιητής δεν την αναφέρει ποτέ· ξέρουμε μονάχα πως όταν ο Δάντης γύριζε στην εξορία, η Γιέμμα έμενε με τα τέσσερα παιδιά της (Πέτρο, Ιάκωβο,

Η ΘΕΙΑ ΚΩΜΩΔΙΑ

Αντωνία και Βεατρίκη) στη Φλωρεντία και περνούσε μεγάλες φτώχειες. Πέθανε στα 1333.

Η Φλωρεντία ήταν τότε, όπως κι όλη η Ιταλία, μοιρασμένη σε δυο μεγάλα κόμματα: στους Γουέλφους και στους Γιβελίνους. Οι Γουέλφοι ήταν με το μέρος του πάπα· οι Γιβελίνοι, με τον αυτοκράτορα. Οι Γουέλφοι όμως της Φλωρεντίας δεν αγαπούσαν τόσο τον πάπα όσο μισούσαν τους Γιβελίνους, που ήθελαν να φέρουν ξένον αυτοκράτορα να βάλει τάξη στην αναρχούμενη Ιταλία. Μάχονταν με λύσσα για την ελευτερία. Γι' αυτό συχνά οι Φλωρεντινοί Γουέλφοι πολέμησαν τον ίδιο τον πάπα, όταν αυτός δοιμάζε να βάλει χέρι στις κοινοτιικές τους ελευτερίες.

Από το 1289 ο Δάντης είχε λάβει μέρος σε πολέμους ενάντια στους Γιβελίνους. Στο 1292 το κόμμα του νίκησε οριστικά στη Φλωρεντία, έδιωξε από τα δημόσια αξιώματα τους Γιβελίνους και πήρε αυτό την εξουσία. Μα ευτύς ως έλειψε ο κοινός εχθρός που τους ένωνε, οι Γουέλφοι άρχισαν να τρώγονται μεταξύ τους και χωρίστηκαν σε δυο μερίδες: Στους Μαύρους, που υποστήριζαν πως δεν πρέπει να δοθούνε πολλά προνόμια στο λαό και να εξουθενωθούν έτσι οι αρχόντοι και στους Άσπρους, τους άκρατους δημοκρατικούς. Ο Δάντης πήγε με τους Άσπρους.

Ξέσπασαν αγώνες σκληροί ανάμεσα στις δυο τούτες μερίδες, κι οι Μαύροι νίκησαν. Διόξαν αμέσως όλους τους Άσπρους αρχηγούς. Πήρε κι ο Δάντης το δρόμο της εξορίας και καταδικάστηκε να πλερώσει πέντε χιλιάδες φλωρίνια· αν δεν τα πλέρωνε σε τρεις μέρες, θα δημεύουνταν η περιουσία του. Οι τρεις μέρες πέρασαν και βγήκε νέα καταδικαστική απόφαση: να καεί ο Δάντης ζωντανός όπου κι αν πιαστεί.

Άρχισε η φοβερή εξορία. Ο Δάντης περιπλανάται από τόπο σε τόπο, με την ελπίδα πως θα ρθει μέρα να γυρίσει στην

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

αγαπημένη του «μάντρα». Φιλιώνεται με τους Γιβελίνους, όλα τα θάρρη του πια τα 'χει στον αυτοκράτορα: μονάχα αυτός μπορεί να βάλει χαλινάρι στην ξεμαπίστρωτη Ιταλία και να περιορίσει τον πάπα στη θρησκευτική του μονάχα αποστολή. Μα με τον καιρό χάνει τις ελπίδες του. Και πρώτα πρώτα, σιχάθηκε και μίσησε τους συνεξόριστους του Γουέλφους, τους «αχάριστους, άτιμους, ξεμυαλισμένους», κι αποφάσισε μονάχα με τον εαυτό του να κόψει κόμμα. Έπειτα, ο αναμενόμενος με τόση λαχτάρα αυτοκράτορας δεν ερχόταν. Και όταν τέλος ήρθε (1310), ο Ερρίκος Ζ΄ της Γερμανίας, σπικώθηκαν να του πολεμήσουν όλοι οι Γουέλφοι, και πρώτη η Φλωρεντία. Ανδρασμένος, νικημένος ο αυτοκράτορας πέθανε ξαφνικά (1313), και πέθαναν μαζί του κι οι ελπίδες του Δάντη να ζαναδεί «του αγαπημένο του Αϊ-Γιάννη» της Φλωρεντίας.

Φτωχός, ανέλπιδος πια, γύριζε την Ιταλία πουλώντας βοτάνια και γιατριά για να ζήσει, ζητώντας καταφυγή σαν παράσιτος στις μικρές ηγεμονικές αυλές, τρώγοντας το αρμυρό φωμί της εξορίας. Κουβαλούσε μαζί του τα χειρόγρατά του. Έγραφε στίχους, καθώς λέει ο Βοικιάιος, «αφηφώντας την κιάφα, το κρύο, την αγρύπνια, την πείνα», με *largo sudore*, όπως γράφει ο ίδιος ο Δάντης σ' ένα φίλο του.

Η *Θεία Κωμωδία* είναι η καλύτερη βιογραφική πηγή του Δάντη. Στο έπος αυτό μας εξομολογάται ο ίδιος πως γεννήθηκε σε καλό αστερισμό, πως αγαπούσε με πάθος τη μελέτη, πως σεβόταν τους δασκάλους του, και πάνω απ' όλους το Βιργίλιο: μας αναφέρει τους φίλους της νιότης του και το μεγάλο του έρωτα στη Βεατρίκη –έπειτα τις περιπλάνησές του στ' ανθρώπινα πάθη, πώς σώθηκε από την αμαρτία και πήρε την «είσια στράτα» πώς έλαβε σφοδρό μέρος στην πολιτική

Η ΘΕΙΑ ΚΩΜΩΔΙΑ

της πατρίδας του και πόθησε την ένωση και την ευτυχία της Ιταλίας. Τέλος, πως διώχτηκε, πως υπόφερε στην εξορία, πως δοκίμασε «τι αρμυρό 'ναι το ζένο φωμί» και τι σιληρό «ν' ανεβροκατεβαίνεις ζένες σιάλες». Στο έπος του αυτό ο εξορισμένος περήφανος ποιητής μπιστεύτηκε όλες του τις πίκρες, τις ελπίδες και τα πάθη. Αφού δεν μπορούσε πια, ως θα 'θελε, να φανερώσει και να σώσει την ψυχή του με την πράξη, προσπαθούσε να τη φανερώσει και να τη σώσει με την ποίηση.

Η ποίηση πια ήταν όχι μονάχα η μόνη του λύτρωση, όπου ζεσπούσε κι αλάφρωνε από τα μίσση, τους θυμούς και τις αγάπες του, παρά και το μόνο κλειδί που, ως έλπιζε, θα του άνοιγε τις πόρτες της Φλωρεντίας. Μια μέρα, έτσι παρηγοριούνταν, θα νιώσουν οι συμπατριώτες του την αξία του και θα του καλέσουν. Και στην εικιλησιά του Αϊ-Γιάννη θα βάλουν στα φαρά του μαλλιά το στεφάνι της δάφνης.

Μα του κιάου περιμένε. Κάποτε μονάχα, για λόγους πολιτικούς, δόθηκε αμνηστία στους εξόριστους Γουέλφους, με τον εξευτελιστικό όμως όρο να παρουσιαστούν, καθώς οι καιούργοι που έπαιρναν χάρη, στον Αϊ-Γιάννη, κι εκεί, μπροστά σε όλους, να μολογήσουν πως έσφαλαν. Ο Δάντης αρνήθηκε να δεχτεί μιαν τέτοια ατίμωση: «Δεν είναι αυτός ο δρόμος να γυρίσω στην πατρίδα' αν μπορέσετε να βρείτε άλλον τρόπο πιο σύμφωνο με την τιμή και τη δόξα του Δάντη, θα 'ρθω με βήματα όχι αργά. Αν τέτοια στράτα δεν ανοιχτεί να μπω στη Φλωρεντία, δε θα ξαναπατήσω πια στη Φλωρεντία». Και πρόσθετε με αιόμα βαθύτερη πίκρα, προσπαθώντας τάχατε να βρει παρηγοριά: «Και τι με νοιάζει; Μήπως δεν μπορώ και παντού αλλού να βλέπω τον ήλιο και τ' άστρα;»

Τα τελευταία χρόνια του Δάντη πέρασαν με κάποια γαλήνη.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Τον είχε δεχτεί (1318) στην αυλή του με μεγάλες τιμές ο άρχοντας της Ραβέννας Γουίδος Νοβέλλο της Πολέντας, ο ανεψιός της Φραντζέσκας (Κόλαση, Τραγ. Ε). Εικεί αφιερώθηκε σε επιστημονικές μελέτες. Συζητούσε με τους γιους του και με τους φίλους που έρχονταν να του κρατούν συντροφιά και να του αλαφρώνουν την εξορία: πήγαινε στις κοντινές πολιτείες, συχνά ως επίσημος αποσταλμένος του ηγεμόνα της Ραβέννας. Από ένα σοφό της Μπολόνας, τον Τζιοβάνι Βιργίλιο, έλαβε μια μέρα δυο τραγούδια που συμβούλευαν το Δάντη ν' αφήσει τη χυδαία γλώσσα του λαού και να γράφει στην τρισεύγενη λατινική γλώσσα: συνάμα τον καλούσε να πάει στην Μπολόνια να πάρει το δάφνινο στεφάνι. Μα ο θλιμμένος, κουρασμένος πια ποιητής απάντησε πως ο μόνος του πόθος είναι να στεφανωθεί στον ωραίο του Αϊ-Γιάννη: πουθενά αλλού δε θέλει τη δάφνη.

Στην ήσυχη, αρχονטיκιά πόλη της Ραβέννας έγραφε τα στερνά τραγούδια του Παράδεισου κι έδωκε πια την τελική μορφή στο μεγάλο του έργο.

Γυρίζοντας απ' τη Βενετία, όπου είχε πάει μ' επίσημη αποστολή του Γουίδου Νοβέλλου, ο πολυβάσανος εξόριστος αρρώστησε και πέθανε στις 14 του Σετέμπρη του 1321. Τον έθαψαν με τιμές στον Άγιο Πέτρο, κοντά στο φραγκεσιάνικο μοναστήρι. Εικεί, αϊόμα σήμερα, μέσα σε μιαν κλειστή μοναστηριακή αυλή, γιομάτη δάφνες, είναι το μνήμα του μεγαλύτερου ποιητή της Ιταλίας.

Ο Δάντης έγραψε: *Ιταλιιά, τη Νέα Ζωή, το Συμπόσιο, τις Ρίμες και την Κωμωδία*, που πρώτος ο Βοικιάκιος την ονόμασε για το ποιητικό της ύφος: «Θεία». *Λατινιιά, Για την ευγλωττία της δημοτικής γλώσσας, τη Μοναρχία, Επιστολές και δύο Εκλογές.*

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ

1. ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

Η ιδέα ενός φανταστικού ταξιδιού στον Άδη και στον Παράδεισο δεν ήταν πρωτότυπη. Όχι μονάχα στην αρχαιότητα ο Όμηρος και ο Βιργίλιος κατέβασαν τους ήρωές τους, τον Οδυσσέα και τον Αινεία, στα βασίλεια των ίσκιων, παρά και στο Μεσαίωνα, στην εποχή του Δάντη, συχνοί ήταν οι οραματισμοί αυτοί που φανατικοί χριστιανοί –άγιοι, ασκητές, ειδικισιαστικοί πατέρες, ιεροκήρυκες- χρησιμοποιούσαν για να τρομάξουν οι πιστοί από τα μαρτύρια της Κόλασης και να λαχταρήσουν τον Παράδεισο. Ο Δάντης όμως πρώτος, δίνοντας υψηλή ποιητική μορφή και πανανθρώπινο νόημα στους άμορφους αυτούς οραματισμούς, τους αθανάτισε υψώνοντάς τους στον άφθαρτον αγέρα της τέχνης.

Η *Θεία Κωμωδία* είναι, όπως το θέλει ο δημιουργός της, πριν απ' όλα ένα αληθινό ταξίδι, που ο ποιητής έκαμε «με το κορμί του ολάκερο» στην Κόλαση, στο Καθατήριο και στον Παράδεισο. Μας δίνονται με μαθηματικίη ακρίβεια όλες οι λεπτομέρειες ενός πραγματικού ταξιδιού: ώρες, τοποθεσίες, μετατόπισες, δρομολόγια. Τόσο που παρασύρεται κάποτε ο αναγνώστης και ξεχνάει πως παρακολουθεί ένα φανταστικό δράμα.

Στην κορυφή της ανθρώπινης ηλικίας, 35 χρονών, ο Δάντης

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ

έχει παραπλανηθεί σ' ένα σκοτεινό ρουμάνι. Του κίκου μάχεται να βρει δρόμο να ξεφύγει. Τη στιγμή που νομίζει πως γλιτώνει πια, να και του παρουσιάζονται τρία φοβερά θεριά (λιόπαρδη, λιοντάρι, λύκαινα) και τον διώχουν πάλι κατά πίσω. Τρομαγμένος ο ποιητής φεύγει, χωρίς ελπίδα, και τότε ξάφνου του παρουσιάζεται ένας ίσκιος, ο Βιργίλιος· αυτός τον παρηγοράει, του δίνει θάρρος και του υπόσχεται, αν τον ακολουθήσει, να του δείξει το σωστό δρόμο να σωθεί. Με στέλνει, λέει, η Βεατρίκη, για να σε σώσω. Ο Δάντης συνηφέρνει από τον τρόπο του, αντρείευει και δέχεται ν' ακολουθήσει τον καλό του προστάτη: «Συ δάσιαλός μου, συ οδηγός, συ αφέντης!» Κινάει μαζί του για το επικίνδυνο, φοβερό ταξίδι μέσα από τον Άδη, για ν' ανεβεί έπειτα στο Καθατήρι και κείθε ν' αξιωθεί να μπει ζωντανός στον Παράδεισο.

Κατά το πτολεμαϊκό σύστημα που ακολουθά ο Δάντης, η Γης στέκεται ακίνητη στο κέντρο του Σύμπαντος. Το φεγγάρι, ο ήλιος, οι πλανήτες, τ' άστρα όλα γυρίζουν κύκλιο στη Γης σε διάφορους «ουρανούς»· κάθε ουρανός έχει δικιά του κίνηση, και την παίρνει από τον «Έμπυρο Ουρανό»· αυτός μονάχα μένει ακίνητος, φιλότερα απ' όλους.

Στο Βορρά τοποθετεί ο Δάντης την Ιερουσαλήμ, στο Νότο, αριβώς στους αντίποδες της Ιερουσαλήμ, το Καθατήρι, στην Ανατολή τις πηγές του Γάγγη, στις Ιντίες, και στη Δύση τις Κολόνες του Ηρακλή, στο στενό του Γιβραλτάρ.

Από το σκοτεινό ρουμάνι που πλανέθηκε ο Δάντης θα κατεβεί στον Άδη, ίσαμε το βυθό, στο κέντρο της Γης. Από κει θα ξεπροβάλει στο νότιο ημισφαίριο, που είναι όλο θάλασσα, μ' ένα νησί μονάχα, και στη μέση του νησιού υψώνεται το πανύψηλο βουνό του Καθατήριου, και στην κορφή του, στην

1. ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

Εδέμ, στον Επίγειο Παράδεισο, θα βρει τη Βεατρίκη. Εκεί θα τον αφήσει ο Βιργίλιος. Και πια με οδηγό τη Βεατρίκη θ' ανεβεί ο Δάντης από ουρανό σε ουρανό και τους εννιά ουραμούς και θα φτάσει στον Έμπυρο Ουρανό, ίσαμε το Θρόνο του Θεού.

Α' ΚΟΛΑΣΗ

Το ταξίδι αρχίζει, κατά την πιθανότερη εκδοχή, τη Μεγάλη Παρασκευή του 1300, στις 8 του Απρίλη. Βυθίζονται οι δυο ποιητές μέσα στη Γης και φτάνουν στον Άδη. Ο Άδης έχει σχήμα αναποδογυρισμένου κώνου· το πλατύ στόμα του βρίσκεται στο βόρειο ημισφαίριο, κάτω από την Ιερουσαλήμ. Όσο κατηφορούν, οι κύκλοι στενεύουν, ωστόσο να καταλήξουν όλοι στην κορυφή του κώνου, στο κέντρο της Γης, όπου βρίσκεται ο Εωσφόρος.

Οι κύκλοι του Άδη είναι εννιά. Σε κάθε κύκλο κολάζονται και ορισμένες αμαρτίες· οι πιο βαριές, όλο και πιο βαθύτερα.

Ο Δάντης, αιολουθώντας τη θεωρία του δασιάλου του στη φιλοσοφία, του Αριστοτέλη, δυο θεωρεί τις πηγές του καιού: την ακράτεια και την κακία. Αμαρταίνουν από ακράτεια όσοι εκτελούν πράξεις που δεν είναι κακές από δικού τους παρά γίνονται κακές, γιατί ο άνθρωπος παραδίνεται σε αυτές με υπερβολή, περνώντας το επιτρεπόμενο μέτρο. Τέτοιες αμαρτίες είναι: η φιληδονία, η λαιμαργία, η φιλαργυρία, η σπατάλη, ο θυμός. Αμαρταίνουν από κακία όσοι εχτελούν πράξεις που είναι από δικού τους κακές: βία, δόλος. Ο δόλος πάλι είναι δυο λογίων: δόλος απλός και προδοσία.

Μόλις βυθιστούνε στη Γης οι δυο ποιητές βρίσκονται στην Αντιόλαση, όπου αιώνια στροβιλίζονται όσοι στη ζωή τους δεν έκαμαν τίποτα: μήτε καλό μήτε κακό, όσοι «δίχως ατιμία και δόξα έζησαν».

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ

Στον α΄ κύκλο της Κόλασης συναντούν τ' αβάφτιστα μωρά και τους ενάρητους ειδωλόλατρες, που μόνη παιδωμή τους έχουν «ανέλπιδα να ζούνε μες στον πόθο».

Στον β΄ κύκλο κολάζονται οι φιλήδονοι, στροβιλιζόμενοι σε αιώνιο ανεμοσίφουνα. Στον γ΄ κύκλο, οι λαίμαργοι, που μουγκρίζουν κάτω από αιώνια «βροχή βαριά, καταραμένη, κρύα».

Στον δ΄ κύκλο, οι φιλάργυροι κι οι σπάταλοι, που κυλούν ουρλιάζοντας μεγάλα βάρη με τα στήθη τους.

Στον ε΄ κύκλο, οι μνησίκακοι, που βουτηγμένοι στη λάσπη δέρνονται και βγάνουν μανιασμένες κραυγές.

Περνούν έπειτα οι δυο προσκυνητές με τη βάρικα του δαίμονα Φλεγύα και φτάνουν στις κλειδωμένες μέσα πόρτες του Άδη, που τις φρουρούσαν ασκέρια αγριεμένοι δαιμόνοι. Αρνιούνται οι δαιμόνοι ν' ανοίξουν, και τότε κατεβαίνει ένας άγγελος, ανοίγει τις κλεισμένες πόρτες και μπαίνουν οι δυο ποιητές στο φοβερό κεντρικό κάστρο της Κόλασης.

Ενεί, στον στ΄ κύκλο, κολάζονται οι αιρεσιάρχες, κλεισμένοι μέσα σε πυρωμένους τάφους.

Ο ζ΄ κύκλος μοιράζεται σε τρεις λάκιους, όπου κολάζονται οι βίαιοι: βίαιοι ενάντια στους άλλους (βουτηγμένοι στο αίμα), βίαιοι ενάντια στους ίδιους τους απατούς τους (μεταμορφωμένοι σε δέντρα ή κυνηγημένοι από λιμασμένα σκυλιά) και τέλος βίαιοι ενάντια στο Θεό (δαρμένοι από πύρινη βροχή).

Οι δυο ποιητές καθαλικεύουν το Γηρύονη, φτερωτό δαιμόνιο, περνούν βαθύ βάραθρο και φτάνουν στον η΄ κύκλο, όπου κολάζονται οι απατεώνες σε δέμα ζέχωρους βόθρους: οι αποπλανητές (μαστιγωμένοι απ' τους δαιμόνους), οι κόλακες (βουτηγμένοι μέσα σε βρόμες), οι σιμωνιακοί (βουτηγμένοι

1. ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

ανάποδα μέσα σε λάικους), οι μάγοι (με την όψη γυρισμένη πίσωπλατα), οι τοιογλύφοι (βουτηγμένοι σε χοχλακιστή πίσσα), οι υποκριτές (κουκουλωμένοι με μολυβένιες κιάπες), οι κλέφτες (που μεταμορφώνονται σε φίδια), οι καιοί συμβουλατόροι (φυλακισμένοι σε περιπλανώμενες φλόγες), οι αιρετικοί (σπαργμένοι από τους δαιμόνους), οι κιβδηλοποιοί (φωριασμένοι, σαπιμένοι στις αρρώστιες).

Ο τρομερός γίγας Ανταίος σπικώνει τους δυο ποιητές και τους μεταφέρει στον θ' κύκλο. Απλώνεται τότε μπροστά τους παγωμένη λίμνη, όπου κολάζονται οι προδότες σε τέσσερες διαφορετικές λαϊκούβες: όσοι πρόδωσαν συγγενείς (Καίϊνα), όσοι πρόδωσαν την πατρίδα (Αντηνόρα), όσοι πρόδωσαν τους φίλους τους (Πτολεμαία), όσοι πρόδωσαν τους ευεργέτες τους (Ιουδαία).

Στον πάτο του Άδην, ακριβώς στο κέντρο της Γης όπου μαζώνονται όλα τα βάρη, βλέπουν τεράστιο γίγα ακίνητο, τον Εωσφόρο, που με τα τρία του στόματα και τα έξι χέρια τυραννάει το Βρούτο, τον Κάσσιο και τον Ιούδα.

Εδώ τελειώνει το ταξίδι τους στον Άδην. Από υπόγειο σιοτεινό μονοπάτι ο Βιργίλιος κι ο Δάντης ξεπροβαίνουν στην επιφάνεια της Γης, στο άλλο ημισφαίριο, στο νότιο, ακριβώς στους αντίποδες του σημείου απ' όπου ξεκίνησαν.

Β' ΚΑΘΑΡΤΗΡΙ

Ξημερώνει πια. Κάτω από το ανάριο φως που ρίχνουν τ' άστρα, ο Δάντης ξεχωρίζει πανύψηλο βουνό, το Καθαρτήρι. Μπροστά στέκεται ένας σεβάσμιος γερο-φρουρός, ο Κάτωνα, κι αυτός δείχνει στους δυο ποιητές τον ανήφορο που πρέπει να πάρουν για ν' ανεβούν στο βουνό της κάθαρσης.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ

Το Καθατήρι είναι το υψηλότερο βουνό της Γης, η μόνη στεριά που βρίσκεται στο νότιο ημισφαίριο. Το σχήμα του είναι κωνικό, διαιρείται σε επτά κύμβλους· σε κάθε κύμβλο οι αγνιζόμενοι μετανιώνουν για ορισμένο αμάρτημα.

Ο Δάντης, ταξινομώντας εδώ τ' αμαρτήματα, ακολουθεί τον Πλάτωνα: όλα τα κακά είναι αποτελέσματα παραστρατημένης αγάπης. Η παραστρατημένη αγάπη μπορεί να 'ναι τριών λογιών:

Α' Αγάπη σε ανάξιο πράγμα: όταν αγαπούμε κάτι που δεν έπρεπε ν' αγαπούμε. Στον α' κύμβλο μετανιώνουν λοιπόν όσοι αγαπούν υπερβολικά τον εαυτό τους, οι εγωιστές. Στον β' κύμβλο, όσοι αγαπούν το κακό του άλλου, οι φθονεροί. Στον γ' κύμβλο, όσοι αγαπούν την ειδίηση, οι μανησιάροι.

Β' Αγάπη χλιαρή: όταν δεν αγαπούμε αριετιά το καλό. Στον δ' κύμβλο μετανιώνουν λοιπόν οι νωθροί.

Γ' Αγάπη υπερβολική: όταν αγαπούμε περισσότερο απ' ό,τι πρέπει τα επίγεια αγαθά. Έτσι, στον ε' κύμβλο μετανιώνουν οι φιλάργυροι κι οι σπάταλοι· στον στ', οι φαγάδες· στον ζ', οι φιλήδονοι.

Απάνω από τον ζ' κύμβλο, στην κορφή του βουνού, βρίσκεται η Εδέμ, ο Επίγειος Παράδεισος, όπου ο Θεός είχε τοποθετήσει τον Αδάμ και την Εύα.

Οι δυο ποιητές αρχίζουν ν' ανηφορούν το Καθατήρι. Και πρώτα πρώτα φτάνουν στο Αντικαθατήρι, όπου βρίσκονται όσοι περίμεναν την τελευταία στιγμή της ζωής τους για να μετανιώσουν, θα βρίσκονται εδώ ορισμένον Καιρό, κι έπειτα θα τους επιτραπεί η ανάβαση κι ο εξαγνισμός.

Στο κατώφλι του Καθατήριου στέκεται άγγελος φρουρός· αυτός, αφού χαράζει στο μέτωπο του Δάντη επτά Α (τα επτά θανάσιμα Αμαρτήματα), ανοίγει την πόρτα, κι οι δυο ποιητές μπαίνουν στο Καθατήρι.

Περνούν τον α' κύμβλο, όπου οι εγωιστές περπατούν σιγά σιγά και με ιάματο, φορτωμένοι μεγάλα βάρη. Έπειτα οι δυο

1. ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

ποιητές, από κύκλω σε κύκλω, συναντούν τους φθονερούς, με τα μάτια ραμμένα με σιδερένια κλωστή· τους μανησιάρους, μέσα σε πυκνό καπνό· τους νωθρούς, που τρέχουν αιματάπαυτα· τους φιλάργυρους και σπάταλους, δεμένους και ξαπλωμένους πίστομα χάμω· τους φαγάδες, σιελεθρωμένους από την πείνα και τη δίψα· τους φιλήδονους, που καίγονται μέσα στις φλόγες. Σε καθένα από τους κύκλους αυτούς ο φύλακας του κύκλου άγγελος έσβηνε, κουνώντας τα φτερά του, κι από ένα από τα Α που είχαν χαραχτεί στο μέτωπο του Δάντη· κι έτσι ο ποιητής ανέβαινε όλο κι αλαφρότερος, πιο αγνισμένος, το ανηφορικό βουνό της μεταμέλειας.

Περνούν τις φλόγες του έβδομου κύκλου οι δυο ποιητές και βρίσκονται στον Επίγειο Παράδεισο, σ' ένα λιβάδι κατάνηστο, με γάρφαρα νερά και γλυκότατα κελαδιτά. Μια πανέμορφη Κυρά κόβει αγκαλιές λουλούδια και χαιρετάει τον ποιητή. Προχωράει μαζί της ο Δάντης, φτάνει σ' ένα λαγαρό ποτάμι και βλέπει να ρχεται, φωτοβολώντας σαν αστραπή, μια μυστηριώδη πομπή: επτά αναμμένες λυχνίες, άντρες ντυμένοι κάτασπρα, κυράδες μακαριστές· ακούει γλυκούς φαλμούς στον αγέρα· βλέπει ένα δίτροχο αμάξι που το σέρναν τέσσερα ιερά εξαφτέρουγα θεριά κι απάνω στο αμάξι μιαν Κυρά σιεπασμένη με πέπλα. Ο Δάντης, νιώθοντας «την άγρια φλόγα της παλιάς αγάπης», μάντεφε πως η Κυρά τούτη είναι η Βεατρίκη.

Ο Βιργίλιος εξαφανίζεται. Η Βεατρίκη πλησιάζει και αρχίζει να μαλώνει το Δάντη για τις αμαρτωλές του αγάπες πάνω στη Γης· ο ποιητής σκύβει ντροπιασμένος, μετανιώνει, κι η Βεατρίκη τον συχωράει. Η πανέμορφη κοπέλα, η Μαθίλδα, που αυτήν είχε πρωτοσυναντήσει ο Δάντης στην Εδέμ, του βυθίζει στον ποταμό της Αλπισμόνας, για να λησμονήσει όλα του τα κριμάτα· έπειτα στον ποταμό της Καλομνήμης, για να γιομώσει τη μνήμη του με ενάρετες θύμψες.

Έτσι εξαγνισμένος ο Δάντης αρχίζει το γρήγορο ανηφόριμά του στους ουρανούς, με οδηγό πια τη Βεατρίκη.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ

Γ' ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΣ

Κατά το πολεμαϊκό σύστημα, οι ουρανοί είναι εννιά και περιστρέφονται γύρα από την ακίνητη Γης. Όσο ο ουρανός είναι πιο μεγάλος, δηλαδή πιο μακριά από τη Γης, τόσο κι η περιστροφή του είναι γοργότερη. Πάνω από τους εννιά ουρανοί είναι ο Έμπυρος Ουρανός, ακίνητος, με σχήμα ρόδου, και κει βρίσκονται όλες οι λυτρωμένες ψυχές. Στο Δάντη παρουσιάζονται οι ψυχές σε διάφορους ουρανοί, όχι γιατί κατοικούν στους ουρανοί αυτούς παρά για να δώσουν στο περιορισμένο ανθρώπινο μυαλό χεροπιαστά να καταλάβει την ιεραρχική τάξη της μακαριότητας.

Στον α' ουρανό, του Φεγγαριού, ο Δάντης βρίσκει τις ψυχές που δεν τέλεψαν αλάερο το τάξιμο που είχαν κάνει στο Θεό. Στον β' ουρανό, του Ερμή, βρίσκονται όσες ψυχές έβαναν καλές και μεγάλες πράξεις από φιλοδοξία. Στον γ' ουρανό, της Αφροδίτης, οι ψυχές που αγάπησαν. Στον δ', του Ήλιου, οι χριστιανοί θεολόγοι και φιλόσοφοι. Στον ε', του Άρη, οι πολεμιστές που υπεράσπισαν τη θρησκεία. Στον στ', του Δία, οι ευλαβητικοί και δίκαιοι ηγεμόνες. Στον ζ', του Κρόνου, οι οραματιστές, οι παραδομένοι στη θεωρία του Θεού. Στον έναστρο ουρανό, οι θριαμβευτικές ψυχές: τέλος στον «Πρώτο Κινητό», οι αγγελικές ιεραρχίες. Κι απάνω απ' όλους, κορυφή όπου συγκλίνουν τα σύμπαντα, ο Θεός.

Εννιά είναι οι αγγελικοί χοροί: Σεραφίμ, Χερουβίμ, Θρόνοι, Κυριότητες, Δυνάμεις, Εξουσίες, Αρχές, Αρχαγγέλοι και Αγγέλοι. Όσο οι άγγελοι είναι πιο κοντά στο Θεό τόσο και κινούνται γρηγορώτερα. Κάθε αγγελικός χορός κυβερνάει και περιστρέφει κι από ενα ουρανό: έτσι κάθε αγγελική τάξη μεταδίδει στον ουρανό που κυβερνάει τη γρηγοράδα που

2. ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

έχει, ανάλογα με την απόστασή της από το Θεό: οι πιο γοργοί άγγελοι (Χερουβίμ, Σεραφίμ κτλ.) κινούν και τους πιο γοργούς ουρανούς (τον 9ο, 8ο κτλ.).

Ο Δάντης ανεβαίνει σαν αστραπή από ουρανό σε ουρανό, αιολουθώντας τη Βεατρίκη. Όταν φτάνουν πια στον Έμπυρο Ουρανό, η Βεατρίκη παίρνει τη θέση της στο αιώνιο Ρόδο και παραδίνει το Δάντη στον Άγιο Βερνάρδο. Αυτός προσεύχεται στην Παναγία και την παρακαλάει να πάρει στην προστασία της το Δάντη.

Ο ποιητής βυθίζεται στην ενατένιση του μυστήριου της Αγίας Τριάδας· σε μιαν αστραπή φωτίζεται το μυαλό του και νιώθει με ποιον τρόπο έσμιζε η θεία με την ανθρώπινη φύση, και στη στιγμή αυτή τελεύει τ' όραμα.

Το όλο ταξίδι βαστάει (κατά τους πιθανότερους υπολογισμούς) επτά μέρες: μια νύχτα και μια μέρα στην Κόλαση (Κόλ. Β' 1 και 142, Ζ' 98, ΛΔ' 105)· μια μέρα και μια νύχτα για να περάσει από την Κόλαση στο Καθαρήρι (Κόλ. ΛΔ' 139)· τρεις μέρες και τρεις νύχτες για ν' ανεβεί το Καθαρήρι (Καθ. Α' 19, Θ' 7, ΙΗ' 76, ΙΘ' 37-39, ΚΖ' 89-90)· πάνω από μια μέρα στον Επίγειο Παράδεισο (Παράδ. ΚΖ' 133, ΛΓ' 104)· τέλος, τον επίλοιπο καιρό, στον Παράδεισο.

2. ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

Τέτοιο είναι τ' ορατό σώμα που έδωκε ο Δάντης στ' όραμά του. Σώμα μαθηματικά αρχιτεχτονημένο, όπου η φαντασία είναι σκληρά υποταγμένη στον αυστηρό νου του δημιουργού. Η επανάληψη του ιερού αριθμού 3 κυβερνά ολόκληρο

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ

το ποίημα: τρία μεταθανάτια βασίλεια, εννιά κύκλοι, εννιά ουρανοί, εννιά αγγελικοί χοροί, τρία μέρη του έπους, τριάντα τρία τραγούδια το κάθε μέρος (η Κόλαση έχει 34, μα το πρώτο χρησιμεύει ως γενική εισαγωγή στ' όραμα): η τερτσίνα τέλος, η αυστηρότατη ρίμα που σφίχτοπλέκει άξεχώριστα τρεις τρεις τους στίχους.

Κάτω από την τόσο γεωμετρημένη γοθτική τούτη Μιτρόπολη της *Θείας Κωμωδίας* κρύβεται εξίσου αυστηρή εσωτερική αρχιτεκτονική. Κάθε ορατή λεπτομέρεια ανταποκρίνεται κρυφά προς μια άορατη αλληγορία. Το εξωτερικό σώμα της *Θείας Κωμωδίας* εφαρμόζει τέλεια με το αστρικό της σώμα. Κυρίως όμως ηθική και πολιτική είναι η αλληγορία του μεγάλου έργου του Δάντη.

Η ηθική αλληγορία είναι φανερή: Ο άνθρωπος, όταν απομακρύνεται από την ίσια στράτα του Θεού, χάνεται μέσα στο σισοτεινό, γιομάτο θεριά δάσο της αμαρτίας. Ο Θεός όμως τον σπλαχνίζεται και του στέλνει πολύτιμο σοφό βοηθό για να τον οδηγήσει στο δρόμο της αρετής και της λύτρωσης: του δίνει το λογικό (Βιργίλιος).

Το λογικό κάνει τον άνθρωπο να νιώσει πόσο φριχτός είναι ο δρόμος του καινού και τι αβάσταχτα, αιώνια βασανιστήρια περιμένουν τον αμαρτωλό (ταξίδι στην Κόλαση). Τον οδηγάει στο δρόμο της μετάνοιας και του εξαγνισμού (ανάβαση στο Καθατήρι).

Παραπέρα δεν μπορεί να προχωρέσει το ανθρώπινο λογικό. Παραχωρεί λοιπόν τη θέση του σε μια δύναμη αξιότερή του, στη θεία χάρη (Βεατρίκη). Αυτή τον ανεβάζει από ουρανό σε ουρανό και του δείχνει τη μακιοριότητα που περιμένει τους ενάρετους.

Τέλος κι αυτή, όταν πια φτάσει μπροστά στο Θρόνο του

2. ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

Θεού, παραχωρεί τη θέση της στον οραματισμό (Άγιος Βερνάρδος), στη μυστική ένωση του ανθρώπου με το Θεό.

Η πολιτική αλληγορία του έπους φαίνεται εξίσου καθαρά: Η κοινωνία είναι γιομάτη καιρία και διαφθορά (σικοτεινό ρουμάνι) και την κυβερνούν τρία θεριά: φιληδονία, αλαζονεία, φιλαργυρία (λιόπαρδη, λιοντάρι, λύκαινα). Ένας μονάχα μπορεί να τη σώσει, ο «Λαγονιάρης», ο αυτοκράτορας, που θα ρθει να βάλει τάξη στην αναρχούμενη και παραλυμένη Ιταλία και θ' αναγκάσει τον πάπα να μην αναιατεύεται πια στην πολιτική, παρά να περιοριστεί στη μεγάλη του μονάχα θρησκευτική αποστολή.

Ο φάλτης της παλιάς ρωμαϊκής αυτοκρατορίας Βιργίλιος οδηγάει τον άνθρωπο στον ίσιο δρόμο της πραχτικής πολιτικής ζωής και τον φέρνει ίσαμε την επίγεια ευτυχία (Επίγειος Παράδεισος). Η Θεολογία (η Βεατρίκη), η αγνή παπική εξουσία, τον οδηγάει με τα παραγγέλματα του Ευαγγελίου στη θεία μακαριότητα, συνεχίζοντας και συμπληρώνοντας την ευτυχία που φέρνει στη Γης ο δίκαιος αυτοκρατορικός θεσμός.

Τέτοια, γενιότατα, είναι η νθική και πολιτική αλληγορία του δαντικού έπους. Μα κάθε επεισόδιο, κάθε πρόσωπο, κάθε λεπτομέρεια έχει και συμβολικήν έννοια. Όλη η Θεία Κωμωδία είναι δάσο από σύμβολα. Στο έργο αυτό έχει συμπυκνωθεί ολάκερη η σοφία του Μεσαίωνα.

Κι όχι μονάχα η σοφία, παρά κι όλα τα πάθη του Μεσαίωνα. Η απληστία που είχαν τότε οι άνθρωποι να ζήσουν, ν' αγαπήσουν, να μισήσουν, ν' αποκτήσουν δύναμη και συνάμα, ο μεσαιωνικός τρόμος για την Κόλαση, για το Θεό που τα βλέπει όλα, και τίποτα δε συχωράει, και δεν ανέχεται ανταρσία. Οι άγγελοι, οι δαιμόνοι, δεν ήταν αφηρημένες ιδέες παρά όντα πιο πραγματικά από τους ανθρώπους κι από τα ζώα. Η γης

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ

τούτη, η τόσο ελικυστική, ήταν παγίδα: κι αλίμονο σε όποιον γοπετεύουνταν από τα δολώματα. Κι όμως οι άνθρωποι αυτοί του Μεσαίωνα κυκλοφορούσαν μέσα στην παγίδα τούτη γιομάτοι αίμα χοχλαστικό, πεινούσαν κι έτρωγαν, διφούσαν κι έπιναν, αγαπούσαν, σιότωναν, με ένταση που η σημερινή άπιστη ανθρωπότητα δεν μπορεί πια να νιώσει.

Ένας τέτοιος άνθρωπος, με τέτοιο αίμα, ήταν κι ο Δάντης. Και τα επτά Αμαρτήματα τα είχε στο μέτωπό του: μα συνάμα και τις επτά Φτερούγες, που τον χτυπούσαν και του σβήναν τις αθλιότητες και τις καιρίες. Ο Δάντης δεν ήταν άνθρωπος της πέννας, «λόγιος»: μήτε ήναν αγνός, ενάρετος, ανεξίκακος, δίκαιος: η ανάβαση γι' αυτόν στο Καθατήρι ήταν έργο επίπονο, αιματερό, κατάχτηση ένοπλη κάθε στιγμή, μαστίγωμα της ψυχής του ανήλεο. Κι ο Παράδεισος δεν του ανοίχτηκε ήσυχα, χαρούμενα από τον πορτοφύλακα άγγελο: ο Δάντης έσπασε με τη βία την πόρτα του Παράδεισου για να μπει.

Γιατί ο Δάντης ήταν άνθρωπος άρτιος: σοφός, πολεμιστής, διπλωμάτης, ποιητής, γλωσσοπλάστης, χαροκόπος: αγάπησε πολύ τις χαρές της γης – τη γυναίκα, το καλό φαί, την πολιτική εξουσία, την εγδίηση, τη δόξα. Ήταν γιομάτος «αμαρτίες», και συνάμα όλος ανάταση και λαχτάρα να σωθεί από τις αμαρτίες: να ξεθνιαρώσει από τη σάρκα, ν' ανεβεί ίσαμε τον έμπυρο ουρανό της ψυχής του, όπου ομορφιά, ηθική και πράξη ταυτίζονται.

Μπορεί ο Δάντης να μην είναι ο μεγαλύτερος ποιητής των αιώνων, σίγουρα όμως είναι ο μεγαλύτερος της ψυχής αρχιτέχτονας. Μέσα στο τρισυπόστατο χάος –της αμαρτίας, της μετάνοιας, της σωτηρίας– αυτός χάραξε σύνορα, άνοιξε δρόμους, στερέωσε πατώματα, έβαλε πόρτες, σιάλες, πύργους,

2. ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

πολεμίστρες, άνοιξε λάικους χωριστούς για κάθε φάρα κολασμένων, σήκωσε εννιά πατώματα ουρανού, για να βάλει τάξη και στις αρετές και στις μακαριότητες.

Έβαλε τάξη και μέσα στην φυχή μας. Κόλαση, Καθαρτήριο, Παράδεισος υπάρχουν μέσα μας, μυστική, φοβερή ανθρωπινή Τριάδα, κι όλο το τραγούδι του Δάντη είναι το ασικιπικό, επίπονο ανέβασμα από το χτήνος στο Θεό. Κάθε άνθρωπος έχει εντός του όλες τις αμαρτίες κι όλες τις δυνατότητες να τις παλέφει και να τις υποτάξει, κι όλες τις ελπίδες, ανηφορίζοντας από σφαίρα σε σφαίρα, δηλ. από άθλο σε άθλο, να σμίξει με το Θεό. Κολασμένος, Αγωνιστής, Λυτρωμένος, να τα τρία πατώματα του τέλειου ανθρώπου. Ένα από αυτά τα τρία να λείφει –και του Κολασμένου αιόμα, προπάντων του Κολασμένου– ο άνθρωπος είναι μισερός.

Ο Δάντης μπήκε μπροστά, και με το τσεκούρι του μυαλού του και με τη φλόγα της καρδιάς του άνοιξε μέσα στο χάος της φυχής μας ανήφορο κι έβαλε τάξη. Έβαλε τάξη και στην αναρχούμενη πατρίδα του· σπαράζονταν μεταξύ τους ηγεμόνας με ηγεμόνα, πολιτεία με πολιτεία, πάπας με αυτοκράτορα. Δεν ήξεραν πού τελειώνει η ράτσα τους κι από πού αρχίζουν οι Φράγκοι κι οι Αλαμάνοι· η λέξη «Ιταλία» ήταν αιθαόριστη, γλοισερή, χωρίς σιελετό, σα μαλάκιο. Παραφούσκωνε ή παραζάρωνε, ασυνάρτητη. Κι ήρθε ο Δάντης και της έβαλε ραχοιοκαλιά. Με τον αποφασιστικό, σφυρηλατημένο σε αφεγάδιαστο μέταλλο στίχο του χάραξε τα σύνορα της Ιταλίας, από τ' Απέννινα στη Σιελία, όλη την μπότα ανάμεσα Τυρρηνικού κι Αδριατικού πελάγου. Έσμιξε μέσα στο νου του τις αντιμαχόμενες πολιτείες με τόση συνοχή και δύναμη που ανάγκασε τον Καιρό να πραγματοποιήσει ό,τι αυτός, ο Δάντης,

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ

ονειρεύτηκε. Αν είχε προστέσει κι άλλες χώρες, κι αυτές θ' αναγκάζονταν να μπουν στην Ιταλία· αν είχε αφαιρέσει, δε θα έμπαιναν. Τόσο παντοδύναμη είναι μια μεγάλη ψυχή που μπόρεσε να βρει την τέλεια έκφραση, τη δική της και της ράτσας της.

Πάθος, τέλεια έκφραση του πάθους – να το μυστικό της παντοδυναμίας του Δάντη. Πίστη, μίσος, λύσσα εγδίκησης. Και την εγδίκηση αυτή ο Δάντης την ήθελε όχι σε μέλλουσες ζωές, όπου μπορεί τα σώματα να 'χουν γίνει πνέματα και αγέρας και να μην πονούν όσο αυτός θέλει· παρά στην τωρινή ζωή, τη φλωρεντίνικη, όσο ακιόμα έχει κι αυτός στέρεο χεροπιαστό σώμα, έχουν κι οι οχτροί του. Σαν τους πρωτόγονους βασιλιάδες, τότε μονάχα ένωθε πως νίκησε, όταν έβανε το πόδι του απάνω στο σβέριο του νικημένου. Η αφηρημένη νίκη δεν τον χόρταινε. Λύκος. Σαν το λύκο κι ο Δάντης δε χόρταινε με μινύματα.

Μα όλο αυτό το πάθος θα χάνονταν άνεργο, αν δεν το 'χε οχυρώσει μέσα σε τέλειο στίχο. Ένα μονάχα μπορεί ν' αντισταθεί και να νικήσει τον Καιρό – η τέλεια φόρμα. Ο Δάντης διάλεξε τις λέξεις, όπως ο ανήλεος στρατηγός διαλέγει τους στρατιώτες του σε μιαν επικίνδυνη έφοδο. Δεξιά ζερβά στην κάθε λέξη τοποθέτησε άλλες διαλεχτές, ατράνταχτες λέξεις, αζεδιάλυτα κολλημένες η μια με την άλλη, χωρίς καμιά ραγισματιά ανάμεσά τους, πούθε θα μπορούσε να τρουπώξει το σαράκι του Καιρού.

Γι' αυτό πέτυχε η έφοδος· κατατροπώθηκε ο Καιρός, κι ο Δάντης έστησε απάνω σε μια γυμνή απάτητη κορυφή τη σημαία του – μια μαύρη σημαία με κόκκινη αγριεμένη όρθια φλόγα στη μέση.

2. ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

Δεν ήταν ο Δάντης διανοούμενος χαρτοπόντικας. Ζωή και τέχνη, πράξη και λόγος γι' αυτόν ήταν ένα. Φτωχός, ξορισμένος, παράσιτος, όπως του είχαν καταστήσει, άλλη παρηγοριά δεν του 'μενε παρά τούτη: μην μπορώντας πια να ριχτεί στην πράξη και να πάρει στ' ανήλεα χέρια του την πολιτική εξουσία, κατέφυγε στο στίχο να εγδινηθεί. Γι' αυτό κι ο στίχος του έχει τόση δριμύτατη πικράδα και γλύκα: τόση ανθρώπινη ουσία. Είναι συμπτυκνωμένη πράξη και, πολύ συχνά, μετουσιωμένο φονικό.

Ο Δάντης είναι ανώτατο υπόδειγμα όχι μονάχα για όσους ακολουθούν τη στράτα της τέχνης και θέλουν να μάθουν από το μεγάλο αυτόν Δάσκαλο πώς «ο άνθρωπος γίνεται αθάνατος» είναι κυρίως ανώτατο υπόδειγμα για όσους θέλουν να γίνουν άρτιοι άνθρωποι και θεωρούν την τέχνη ή την πράξη ή την ηθική ή κάθε ιδέα ως Βιργίλιο ή Βεατρίκη ή Άγιο Βερνάρδο, που μια και μόνο, μα ανυπολόγιστη, έχουν αξία: να μας δείχνουν τον ανήφορο της αυτοτελειοποίησης, ν' ανεβαίνουμε επίπονα από τη σιωτεινή Κόλαση που έχουμε μέσα μας στο βουνό της επίγειας άσκησης, κι από κει στη λύτρωση – δηλαδή στην απολύτρωση από κάθε τέχνη, πράξη, ηθική κι ιδέα από κάθε χίμαιρα κι από κάθε πραγματικότητα.

Στην τελευταία ανέκφραστη αστραπή όπου τελεύει τ' όραμα.

ΔΑΝΤΗ

Ἡ ΘΕΙΑ
ΚΩΜΩΔΙΑ

ἡ ἑλληνικὰ ἀπό τὸν
Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ:

Ἰνστιτούτου «Κύκλος»
ἈΘΗΝΑ
1934

Το εξώφυλλο της πρώτης ἐκδόσεως.

ΚΟΛΑΣΗ

Ξυλογραφία από την πρώτη πρωτότυπη ιταλική έκδοση
της *Θείας Κωμωδίας*, Φλωρεντία 1840.

A

- Στο μεσοστράτι απάνω της ζωής μας
σε σκοτεινό πλανέθηκα ρουμάνι,
τι 'ταν ο δρόμος ο σωστός χαμένος.
Αχ τι βαρύ πώς ήταν να στορήσω
5 το άγριο, δασό, σφιχτομπλεγμένο δάσο
που ως θυμηθώ ανανιώνεται η τρομάρα,
τόσο πικρό, που λίγο πιο 'ναι ο χάρος.
Μα για να πω και το καλό που βρήκα
θα δηγηθώ κι όσα άλλα εκεί μου ελάχαν.
10 Να ξαναπώ πώς μπήκα δεν κατέχω·
τόσο βαρύς με πλάκωνε ύπνος
τότε που της αλήθειας ξέσφαλα τη στράτα.
Μα ως έφτανα στα μπρόσποδα ενός λόφου,
εκεί που πια ξετέλευε η λαγκάδα,
15 που μου 'χε σφίξει την καρδιά με τρόμο,
ψηλαγναντεύω και θωρώ ντυμένες
τις πλάτες του με αχτίδες του πλανήτη
που ολούθε στη σωστή μας φέρνει στράτα.
Γαλήνεψε μια στάλα τότε ο τρόμος

- 20 που 'χε μαζέψει η στέρνα της καρδιάς μου
 στ' ολόπικρο που διάβηκα ολονύχτι.
 Κι όπως αυτός που, με κομμένη ανάσα,
 βγαλμένος απ' το πέλαο στο ακρογιάλι,
 γυρνάει και τ' άγρια τα νερά αγναντεύει,
- 25 όμοια η ψυχή μου, που 'φευγεν ακόμα,
 πισωγυρνάει να ξαναδεί το διάβα
 που ζωντανό ποτέ του δεν αφήκε.
 Κι όντας το αχνό κορμί μου ακρاناπαύτη,
 την έρμη ανάπηρα πλαγιά, με πάντα
- 30 πιο χαμηλά το στεριωμένο πόδι.
 Και να, κοντά που αρχίναε το ανηφόρι,
 μια λιόπαρδη αλαφριά και γοργοπόδα,
 δερμάτι παρδαλόπλουμο ντυμένη,
 και στέκουνταν ασάλευτη μπροστά μου·
- 35 και τόσο αντίσκοβε το δρόμο, που όλο
 για γυρισμό τα μάτια μου γυρνούσα.
 Η ώρα ήταν πια που το πουρνό διαφώταε
 κι ανηφορούσε ο γήλιος με τ' αστέρια,
 που 'ταν μαζί του η αγάπη οπότε η θεία
- 40 τις ομορφιές ετούτες πρωτοκίναε·
 τόσο, που δίκια μ' έκαναν να ελπίζω,
 απ' το θεριό με τ' όμορφο τομάρι,
 της μέρας η ώρα κι η ανοιξιάτα η γλύκα·
 μα πάλι όχι αρκετά, να μην τρομάξω
- 45 μπροστά μου όντας αγνάντεψα ένα λιόντα.
 Μου εφάνη καταπάνω μου να ερχόταν
 με κάρα ορθή, με λυσσασμένη πείνα,

- που ακόμα, λες, κι ο αγέρας τον φοβόταν
 και λύκαινα, που λες τους πόθους όλους
 50 στην άγρια της αχάμνια κοιλιοπόναι
 κι είχε πολλών τη ζήση φαρμακώσει.
 Τούτη με τόσο βάρος πλάκωσέ με
 απ' την τρομάρα που έριχνε η θωριά της,
 που η πάσα εχάθη ελπίδα μου ν' ανέβω.
 55 Κι όπως αυτός που όλο χαρά κερδαίνει,
 σαν της χασούρας ο καιρός πλακώσει
 με όλους τους λογισμούς πονάει και κλαίει,
 τέτοιος κι εγώ στο ανήμερο το αγρίμι
 που κατά μένα αγαλινά προχώραε
 60 και με άμπωθε όπου ο γήλιος πια σωπαίνει.
 Κι ως πια στα χαμωτόπια πισωδρομουν,
 στα μάτια μου ξεπρόβαλε ένας άντρας,
 απ' την πολλή σιγή λες ξεπνεμένος.
 Στην άγρια ως τον αγνάντεψα ερημία,
 65 σούρνω φωνή: «Σπλαχνίσου με όποιος να 'σαι,
 ίσκιος αχνός για κι άνθρωπος ακέριος!»
 «Άνθρωπος ήμουν, πια δεν είμαι, κρένει,
 και Λομπαρδοί σταθήκαν οι γονιοί μου,
 στη Μάντοβα κι οι δυο τους γεννημένοι.
 70 Γεννήθηκα στου Καίσαρα τα τέλη
 και στου καλού Αύγουστου τη Ρώμη εξούσα,
 στων πλάνων, ψεύτικων θεών τα χρόνια.
 Ποιητής εγώ 'μουν κι έψαλα το δίκιο
 του Αγχίση γιο, που κίνησε απ' την Τροία,
 75 το πέρφανο όντας κάστρο στάχτη εγίνη.

- Μα εσύ γιατί γυρνάς σε τόση πίκρα;
 τι το γλυκό βουνό δεν ανεβαίνεις,
 κάθε αναγάλιας αφορμή και μάνα;»
 «Είσαι λοιπόν ο ξακουστός Βιργίλιος,
 80 πηγή που ποταμό αναβράει το λόγο;»
 με θώρι ντροπαλό του απηλογιέμαι.
 «Ω φως των άλλων βάρδων και καμάρι,
 θυμήσου τη μακριά σπουδή, με πόση
 μεγάλη αγάπη το έργο σου ερευνούσα!
- 85 Εσύ 'σαι κι ο ποιητής κι ο δάσκαλός μου,
 εσύ 'σαι ο μόνος οδηγός που επήρα
 στην όμορφη γραφή που ετίμησέ με!
 Τήρα το ζο που μ' έδιωχνε τα πίσω,
 βόηθα, τρανέ σοφέ, να του ξεφύγω·
- 90 φλέβες, σφυγμούς μου κάνει αυτό και τρέμουν!»
 «Σου πρέπει εσύ να πάρεις άλλη στράτα»,
 μου κάνει αυτός θωρώντας να δακρύζω,
 «τον άγριο τούτον τόπο αν θες να φύγεις·
 τι το θεριό, που σε κινάει να σκούζεις,
- 95 ψυχή να μπει στη στράτα του δε στέργει,
 μα τόσο την μποδάει που τη σκοτώνει.
 Τέτοιο στριμμένο, από το φυσικό της,
 που δε χορταίνει αυτή ποτέ τον πόθο·
 σα φάει, πεινάει χειρότερα από πρώτας!
- 100 Με πλήθια ετούτη αγρίμια ζευγαρώνει
 κι όλο πληθαίνουν ώσπου ο Λαγονιάρης
 ανέσπλαχνα θα 'ρθει να τη σκοτώσει.
 Με χώμα αυτός δε θρέφεται ή με ασήμι

- μόν' με αρετή κι αγάπη και σοφία.
 105 Φέλτρου και Φέλτρου ανάμεσα η γενιά του,
 της ταπεινής σωτήρας Ιταλίας,
 που η απάρθενη για χάρη της Καμίλλη
 κι ο Ευρύαλος, Τούρνος, Νίσος, σκοτωθήκαν.
 Χώρα τη χώρα τούτος θα τη διώξει
 110 ως να την ξαναρίξει μες στον άδη,
 πούθε ξαμόλησέ τη η πρώτη ζούλια.
 Γι' αυτό νογώ και κρίνω για καλό σου
 να μ' ακλουθάς και θα σου μπω προστάρης·
 δώθε σε τόπο αιώνιο θα σε βγάλω,
 115 όπου σκουξιές ανέλπιδες θ' ακούσεις
 και τις παλιές θα δεις ψυχές θλιμμένες,
 που όλες θρηνούν το δεύτερο χαμό τους.
 Μετά ψυχές που χαίρουνται στις φλόγες
 θα δεις, τι αργά ή γοργά, μια μέρα ελπίζουν
 120 κι αυτές μες στους μακάριους ν' ανεβούνε.
 Όπου ύστερα αν ποθείς και συ ν' ανέβεις,
 ψυχή θα 'ρθεί περίσσια αξιότερή μου
 και φεύγοντας μαζί της θα σ' αφήσω·
 τι ο βασιλιάς που απάνω εκεί αφεντεύει,
 125 ως στάθηκα του νόμου του αποστάτης,
 στο κάστρο του μ' εμέ να μπουν δε στέργει.
 Παντού προστάζει αυτός, μα εκείθε ορίζει
 το κάστρο του 'ναι εκεί κι ο μέγας θρόνος·
 ω, τρισχαρά στον που διαλέει κει πάνω!»
 130 Κι εγώ: «Ποιητή, του κάνω σε ξορκίζω
 στο Θεό που εσύ δε γνώρισες ετούτον,

Κ Ο Λ Α Σ Η

κάμε απ' το πρόσκαιρο κι αιώνιο πάθος
να φύγω, κι όπου μου 'ταξες ας πάμε,
την πόρτα ν' αξιωθώ να δω του Πέτρου
135 και τις ψυχές που τόσο λες θλιμμένες».
Τότε κινάει κι εγώ ακλουθώ του πίσω.

B

- Ἐφευγε ἡ μέρα κι ὁ μουντός αγέρας
τα ζωντανά της γῆς ἀπὸ τοὺς κόπους
ξαλάφρωνε· κι ἐγὼ μονάχος ἓνας
συντάζουμον να πιάσω τὸν αγώνα
5 του ταξιδιού κι ομάδι της συμπόνιας,
που ἡ ἀλάθειτή μου μνήμη θα στορήσει.
Ω Μούσες, νου τρανέ, βοηθάτε τώρα!
Ω λογισμέ που χάραξες ὅτι εἶδα,
ἐδῶ θα δείξεις πια τὴν ἀρχοντιά σου!
10 «Ω Ποιητὴ που με οδηγάς, ἀρχίζω,
τήρα καλὰ ἀν τα κότσια μου κρατοῦνε,
προτοῦ μου ἐμπιστευτεῖς τὸ ἀδρὸ ἀνηφόρι!
Του Σίλβιου ἐσύ μας τραγουδάς ὁ κύρης,
φθαρτὸς ἀκόμα σε ἀφθαρτον αἰῶνα,
15 με τὸ κορμί του ἀλάκερο πῶς διάβη.
Μα ὁ ἀντίμαχος κάθε κακοῦ βοηθὸς του
ἀν στάθη, τὸ ἀψηλὸ λογιώντας ἔργο
που θα ἔβγαινε ἀπὸ αὐτόν, τὸ ποιο καὶ πόσο,
ὁ μυαλωμένος ἀτοπο δε βρῖσκει.